

Анкица Шобот
Институт друштвених наука
Београд
ankica.sobot@gmail.com

УДК: 316:312.94(497.11)
Прегледни рад
Примљен: 1. 10. 2012.

УТЕМЕЉИВАЊЕ РОДНОГ ПИТАЊА У СРПСКОЈ СОЦИОЛОГИЈИ*

Идеја да се у контексту обележавања 100 година социологије у Србији укаже на утемељивање родног питања подстакнута је актуелношћу ове теме и потребом да се истакне допринос социолошке мисли у том погледу. То нас води ка феминистичком социолошком дискурсу, који је поставио темеље једној другачијој истраживачкој перспективи, препознавајући важност родног односа као друштвеног феномена. Допринос феминистичке перспективе запажа се у дефинисању карактеристика, осветљавању различитих аспеката, издвајању кључних питања, разоткривању фактора и објашњењу детерминистичке основе.

Утемељивање родног питања, засновано на идентификовању разлика између жена и мушкараца као друштвеног конструкта, значи промоцију родног односа као предмета истраживања и подвлачи важности родног аспекта у истраживањима, како би се појаве и процеси унутар друштва што боље разумели и објаснили.

Кључне речи: феминистичка социологија, родне разлике, родни аспект

Бројне су и разноврсне теме које завређују посвећеност у контексту обележавања 100 година социологије у Србији. Један од сегмената чија важност и допринос подстичу на потребу конкретнијег разматрања свакако јесте и онај који припада феминистичкој социолошкој перспективи. Намера да се истакне допринос и подвуче важност овог дискурса у српској социологији подстакнута је са два становишта. Једно је теоријско-истраживачко, а друго је актуелност питања која су још пре више од две деценије покренуле српске социолошкиње. На тај начин се, поред научног, истиче и допринос у погледу уочавања друштвене важности проблема родног односа и друштвеног положаја појединца/појединке посредованог полном припадношћу као друштвеним конструктом.

---

* Текст је резултат рада на пројекту „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“ (број 47006), финансираном од Министарства просвете и науке Владе Републике Србије

Међутим, избор теме праћен је и стрепњама у погледу обухватности теоријског и истраживачког рада посвећеног овој проблематици. Из тог разлога чини се потребном напомена везана за основни оквир рада и његове фокусне тачке. Он се пре свега односи на опус феминистичке социологије и на социолошке теме проистекле из овог теоријског дискурса. У том смислу посебну пажњу привлаче радови Анђелке Милић, Жаране Папић и Марине Благојевић, које су утемељивању родног питања допринеле научноистраживачким и професорским ангажовањем на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду. Оне су учиниле пионирске кораке увођењем феминистичке перспективе у социологију, чије су фокусне тачке биле друштвени положај жена и уочавање „женских“ питања. Разматрањем њихових радова уочене су важне констатације које су у функцији онога што данас представља залагање за интегрисаност родног аспекта у научноистраживачку спознају стварности, креирање политика и суочавање са достизањем родне равноправности.

Резултати феминистичке перспективе могу се сматрати круцијалним за постављање родног питања у српску социологију и за промоцију родног аспекта у тумачењу и разумевању друштвених појава и процеса. Међутим, постоје и друга социолошка истраживања која су такође релевантна у контексту ове теме и која имају специфичну важност. Феминистички социолошки дискурс донео је једно ново тумачење и разумевање друштва, увео нове истраживачке теме и формулисао важне закључке везане за положај жене у друштву. Поред тога, покренуо је истраживачку заинтересованост за расветљавање разлика између жена и мушкараца, као и за испитивање везе између женских позиција и појединих појава у друштву.

Феминистички приступ подвукао је кључне проблеме и препреке родној равноправности као једној, још увек актуелној теми друштвеног развоја српског друштва. Жеља је да се у овом раду укаже на допринос у истраживачком погледу, али и на важност резултата овако оријентисаних истраживања, у функцији креирања политике оријентисане ка родној равноправности као политичком задатку и постављеном друштвеном циљу. Практичан допринос који се запажа у данашњим стратегијама које имплицирају родну перспективу, као и у креирању политике усмерене ка успостављању суштинске равноправности жена и мушкараца у српском друштву, појачава важност феминистичког социолошког дискурса. На темељу његових сазнања настаје залагање за интеграцију родног аспекта као релевантног истраживачког приступа у проучавањима друштвених појава.

Феминистички социолошки приступ

Први корак у препознавању кључних момената важних за утемељивање родног питања јесте указивање на основне поставке феминистичког социолошког дискурса. Феминистичка перспектива препознаје се не само као другачији, већ и као критички приступ преовладавајућим теоријским концептима у социологији, померајући границе њене објективности и постављајући друштвени однос између полова као релевантну истраживачку тему (Папић, 1989). Постоје конкретни доприноси у теоријском и истраживачком погледу.

Друштвени однос између полова престаје да буде „занемарена друштвена противуречност“, што омогућава јасну и снажну артикулацију друштвене условљености полних улога и односа између жена и мушкараца. Као новина у концепцијском погледу појављује се постављање друштвеног односа полова за релевантно и равноправно питање које социологија не би смела да занемари. Жарана Папић сматра да је кључни проблем општа прихваћеност става о подели родних улога у чијој основи се налази „непроблематизована претпоставка по којој у друштвеном настајању полова и односа међу њима несумњиво постоји гранично одређење, тј. непремостива биолошка чињеница која оцртава контуре, домене и „природне“ способности сваког пола појединачно, при чему се утемељује свест која „... превиђа друштвени карактер биолошког...“, а истовремено „занемарујући чињеницу историјског процеса детерминације особина људских полова“ (Папић, 1989: 36). Она истиче некритичко преузимање „већ поствареног односа између полова“, што значи стриктну поделу на женску страну, која се идентификује са светом природе, и мушку сферу, која се везује за свет културе. Заправо, подвлачи да општа прихваћеност овако детерминисаних позиција и улога жена и мушкараца сужава могућност корених, а неопходних промена када је у питању друштвени однос полова.

Жарана Папић говори о потреби да се прихвати „историјски карактер биолошког“, што се може сматрати наглашавањем друштвене обликованости женских и мушких улога на принципима природних разлика, као правилност која постоји у различитим фазама развоја. То упућује на констатацију да су ипак могуће промене друштвеног односа полова, али у контексту карактеристика друштвеног окружења и преовладавајућих друштвених норми. Отуда је пре свега потребна промена у тој сфери, која означава стварање условâ за промену друштвеног односа полова. И управо она наглашава да је неопходна промена у погледу континуираног постојања и опште прихваћености ставова који имплицирају „непромењивост“ и „идентификацију жене с природом“, јер то води „суженом поимању могућег преображаја друштвеног односа полова“ (Папић, 1989: 37).

Перцепција друштвене детерминисаности улога жена и мушкараца у свим сферама друштва, означава прихватање друштвеног односа полова као релевантне социолошке теме. Посвећивањем пажње овом проблему социологија је престала да буде наука која је „однос моћи међу половима сматрала неважним или чак 'несоциолошким'“ (Папић, 1989: 48). Дакле, феминистички социолошки дискурс означава проширивање концепта друштвене моћи, и давање социолошког легитимитета овом, до тада занемареном подручју.

Поред критичког става експлицитно је присутно залагање за увођењем и прихватањем женске перспективе у социологију, као приступа који нуди један квалитативно другачији поглед на друштво. Она значи „историјски нужно увођење једне наизглед парцијалне перспективе, како би била могућа *једна нова општа перспектива* у друштвеним наукама – не она заснована на подразумевању доминације, већ на уважавању сложености друштвене стварности“ (Папић, 1989: 62).

Важност и допринос феминистичке перспективе у социологији превазилази истраживање условљености и манифестације родне неправноности. Она означава нови приступ и дубље разумевање друштвених појава и процеса који нису у непосредној вези са овим феноменом и имплицира прихватање родних улога као једног од релевантних фактора низа појава у једном друштву. Дистинкција мушко–женско представља један од основних сазнајних приступа у друштвеним теоријама, а, с обзиром на то да је „у скоро свим друштвима друштвена конструкција полности била изражена као асиметрична, хијерархијска подела на 'мушки' и 'женски' део стварности недвосмислено говори о томе да опрека мушко–женско мора постати незаобилазан предмет анализе односа полова, али и карактера друштвеног односа у целини“ (Папић, 1989: 65).

Промоција сфере приватности у релевантно поље истраживања није означила само легитимност истраживања породице и породичних односа, родних улога, брачности и партнерства. Својом оријентисаношћу на друштвени положај и улогу жене у породици и у друштву феминистички дискурс је истакао важност дистинкције између приватне и јавне сфере. Критикујући њихову подвојеност, која детерминише претежни културни модел родних улога, долази се до два у теоријском и истраживачком погледу круцијална става. Један је социолошка релевантност односа и форми који се стварају у приватној сфери. Други је неопходност уважавања друштвеног односа полова, њихових родних улога и преовладавајућих модела понашања који се практикују изван породице. Распознавање дуализма приватно–јавно, на којем се успоставља однос неправноности жена у поређењу са мушкарцима, имплицира уважавање различитости њихових позиција и понашања, што чини основу утемељивања родног питања.

Наглашавајући друштвену детерминисаност родних улога и понашања жена и мушкараца, у оквирима феминистичке антрополошке мисли настао је појам рода (*gender*), који се и данас употребљава у научној и у политичкој пракси. Жарана Папић (1997: 12) уочава двострану релевантност овог појма. Она каже да његово прихватање упућује на „значајно обogaћење у концептуализацији односа полова – као хеуристички инструмент дубљег разумевања дијалектике друштвеног односа полова“, истичући да је његов значај већи, јер превазилази оријентацију само на расветљавање и критички однос према неравноправности жена и мушкараца. Увођењем појма рода десило се то да су „све друштвене дисциплине доживеле дубоку трансформацију и увеле нову перспективу – перспективу вишеслојно конструисане полности као интегралног елемента и неизбежног 'играча' у друштвеном поретку ствари“.

Употреба појма *род*, према мишљењу Ж. Папић, има изузетну теоријску важност, „јер превазилази претходне феминистичке тенденције свођења критике друштвене организације полности на непроблематизовано и искључиво тлачење жена. То је хеуристички плодан начин..., јер омогућава проширење и укључивање свих димензија друштвеног поретка (мушке и женске) полности“ (Папић, 1997: 13). У том смислу, закључујући да се појам рода „не може више посматрати, а ни третирати као 'уски' феминистички појам, већ као метафеминистичка категорија, креативна теоријска иновација релевантна за читав корпус теоријског мишљења – један од кључних инструмената разумевања људске историности и друштвености.“

Посматрано кроз кључ феминистичке антрополошке мисли, родне разлике се не сагледају и не прихватају само као продукт биолошких законитости. Јасно се изражава неприхватање и формира се критички став према томе да се очигледне природне различитости између жена и мушкараца узимају као аргумент за постојање и континуирано продуковање друштвених различитости, а крајњи ефект је однос друштвене неједнакости. Жарана Папић истиче важност родних разлика као кључних садржаја који не смеју бити занемарени, јер су оне „структуралне основе људских односа“, па је из тог разлога њих потребно посматрати у њиховој историности, али и етаблирати као неспорни „део културне конструкције друштвености“ (Папић, 1997: 243–245).

Феминистичка социологија је увела још један појам – родни режим, којим се наглашава друштвена конструкција положаја и улога жена и мушкараца, то јест њихова одређеност доминантним друштвеним односом, друштвеним условима и културним нормама. Мада се не сугерише директно карактер односа између жена и мушкараца, његова употреба не значи игнорисање друштвених разлика и неравноправности полова, већ управо наглашавање друштвене детерминисаности родног односа

и дубоке уроњености у све нивое друштва. Родни режим се дефинише као „релативно структуриран однос између мушкараца и жена, мушкости и женскости, у институционалном и ванституционалном окружењу, на нивоу дискурса и на нивоу пракси“ (Благојевић, 2002: 311). Родне улоге, родни идентитети и родно представљање основни су манифестациони облици друштвено структурисаног односа полова. С обзиром на то да је родни режим одраз друштвеног система и прилика у друштву, може бити разноликог карактера и имати различите облике. Он се формира под утицајем низа фактора који се тичу „економских, друштвених, историјских, културних карактеристика једног друштва и он је дубоко функционалан за то друштво“ (Благојевић, 2006: 2).

Феминистичка социолошка мисао није заслужна само за артикулацију још једне истраживачке теме која се пре свега операционализује кроз друштвену неједнакост жена и мушкараца, већ за промоцију релевантности родног аспекта у циљу конкретнијег и дубљег разумевања друштва и онога што се унутар њега одвија.

Емпиријска спознаја и утврђивање главних аспеката

Српска феминистичка социологија заслужна је и за истраживачко утемељивање родног питања. Афирмишући женску родну перспективу, другачију у односу на претежну, која је „мушка“ парадигма, друштвени положај жене је постављен као централно питање. Указује се на облике неравноправности у односу на мушкарце и трага се за факторима који је уобличавају и детерминишу. Поред тога, на основу постојеће емпиријске грађе може се говорити о динамичности родног питања, у зависности од карактера друштвеног односа, као и о заступљености родног аспекта у оним социолошким истраживањима у којима родни однос није основни предмет расветљавања.

Прве анализе тичу се разматрања положаја жене унутар домаћинства, уводећи га као релевантну истраживачку тему и друштвено питање (Милић, 1981: 156–160). Чинећи пионирске кораке у расветљавању друштвеног положаја жене, овде је покренуто неколико важних питања. Женски рад унутар породице и домаћинства поставља се као друштвени проблем, не само због положаја жене, већ и због односа друштва према њој. Перципирана је сложеност и подвучена интерактивна условљеност низа фактора њеног друштвеног положаја. Улога жене у породици, уређеност породичних односа и активности унутар домаћинства релевантни су и за шири друштвени положај жене. Битне аспекте у том погледу представљају економска активност, брачно стање и родитељство. Анализа је пружила основ за даље развијање и расветљавање везе између породичне структуре и друштвеног положаја жена, при чему преовладавање ове

родне перспективе проистиче из доминантног модела друштвеног односа полова и подела родних улога. Она означава уочавање важности породице, брака и родитељства када је у питању женска родна перспектива.

У духу феминистичког социолошког дискурса, трагајући за различитим аспектима живота, отварају се нова питања да би се разумела и објаснила друштвена реалност, заснована на друштвеној хијерархији полова. Истичући да се никако не сме занемарити важност породичне сфере за друштвени положај жене, Анђелка Милић настоји да издвоји важне социо-економске карактеристике жена у Србији, расветљавајући овај проблем из нешто другачијег угла (Милић, 1994). На тај начин она долази до сазнања о различитим облицима манифестације неравноправности жена у односу на мушкарце. И поред очигледних позитивних тенденција које је донео социјалистички поредак, постоје евидентни показатељи који упућују на неопходност решавања „женских“ питања у погледу социо-економских карактеристика. Уочавају се родна сегрегација образовних профила и занимања стечених средњим образовањем, неједнакост зарада жена и мушкараца које се нису могле објаснити разликама у степену стручне спреме, подређен положај жена стручњака у односу на мушке колеге када су у питању високообразовани стручњаци електротехничких, технолошких или информатичких области. Овде је указано на везу између улоге жене у сфери породице и могућности њеног ангажовања изван ње, што представља једно од важнијих питања актуелних политика родне равноправности.¹

Питање друштвеног положаја жене у социјалистичком друштвеном поретку разматрано је и са становишта могућности достизања виших друштвених положаја (Благојевић, 1991а). У том погледу дошло се до закључака да жене, као „маргинална друштвена група“, немају једнаке шансе за друштвену промоцију као мушкарци, чак и кад располажу истим квалификацијама. Мада је закључено да су индивидуални друштвени положај, као и друштвени положај домаћинства којима су припадали испитиване жене и мушкарци, били под малим утицајем њихове полне припадности, подвучено је да на путу „професионалног постигнућа“ жена стоји више предуслова. Такође, овде је истакнуто како би друштвене разлике између полова биле уочљивије да су испитиване варијабле положаја које се директније тичу свакодневног живота и приватне сфере.

---

¹ Укључивање жена у политику примећује се као један од неопходних услова на путу стварања суштинске родне равноправности. У том циљу формулисан је и систем квота, који предвиђа одређени однос у погледу заступљености жена у парламентима. Овај потез се може тумачити у смислу охрабривања жена за укључивање у политику, али и као друштвена прихватљивост става у погледу учешћа жена у доношењу политичких одлука и њихове активне улоге у креирању политика.

У свом истраживачком опусу Марина Благојевић (1991б) посебно се бави проблемима са којима се суочавају жене које су искорачиле напред, стекле високо образовање, запослиле се, али се, за разлику од мушкараца, суочавају и са обавезама у сфери породице и домаћинства, као подразумеваним моделом женског понашања. Посебно је важно да се она бави разоткривањем узрочности таквог родног односа и говори о „системској инхибицији“, као структурално укоренењем хијерархијском односу полова. То је „скуп друштвених механизма који условљавају квантитативно смањивање и квалитативно деградирање активности жена и њиховог целокупног друштвеног положаја“, што се манифестује у различитим областима: запослености и раду, у социјализацији и образовању, професији, стваралаштву и у породици (Благојевић, 1991б: 30). Указује се да чврста усидреност и широка распрострањеност механизма репродукују родну неравноправност, иако је она у свакој области ограничења блажа него у прошлости, јер стварање услова за друштвену једнакост полова имплицира битно другачије друштвено окружење, које није засновано на традиционалном схватању улога и позиција жене.

Бавећи се економском активношћу жене, Марина Благојевић указује на демографске, економске, друштвене и културне детерминанте, чији утицаји и ефекти зависе од друштвеног контекста. Покрећући питање мотивационе основе женске запослености/незапослености, истиче да економски статус треба размотрити и на релацији лични избор – врста принуде. Такође, указано је на важност питања карактера и садржаја женског рада, као и на негативне импликације образовања које се одређују кроз сегрегацију занимања и већу погођеност жена проблемима неусклађености образовног система са потребама тржишта рада.

Посебна пажња посвећена је истраживању специфичности развоја каријере жене и мушкараца, уочавајући јасну различитост положаја у сваком од ступњева њеног формирања, као оквир продуковања неравноправности (Благојевић, 1991б: 124–129). На ступњу развијања амбиција, обликовања мотива, одабирања циљева и формирања професионалне оријентације важан је утицај родитеља, који најчешће не усмеравају на исти начин девојчице и дечаке. Фаза успостављања каријере и професионалне социјализације обично се одвија паралелно са веома значајним променама у приватном животу (ступање у брак, стварање породице, родитељство...), што жене на самом почетку бављења професијом ставља у неповољнију позицију од мушкараца. Оваква позиција женама отежава и каснију фазу у професионалном развоју, када долазе и први успеси, награде, могућности напредовања и суочавање са професионалним изазовима. Према мишљењу ауторке, у трећој фази, на средини развоја каријере, када се од појединца очекује максимум, постоји могућност да жене које су оствариле стабилност у приватном животу са много енергије и

ентузијазма улазе у професионалне задатке, покушавајући да надокнаде пропуштено. Ауторка истиче да се, у етапи развоја каријере која се везује за „кризу средњег доба“ и када је могућа појава проблема мотивисаности, жене могу суочити са новим обавезама везаним за породицу, брак и партнерство, што их може пратити до одласка у пензију.

Доводећи у везу фазе у професионалном животу са фазама које прате приватни и породични живот, Марина Благојевић увиђа родну разлику у изградњи професионалног живота жене и мушкарца, кроз континуитет путање „мушке“ и дисконтинуитет „женске“ каријере. Закључује да високообразоване жене стручњаци, као бремене женске еманципације, носе двоструку оптерећеност, мада су оне више од других интегрисане у друштвени систем, али „читава њихову егзистенцију обележава изразити напор за савладавање отпора који постоје у њиховом друштвеном окружењу – од образовања до професије; од стваралаштва до породице“ (Благојевић, 1991б: 247).

Посебан допринос дат је истраживањима која су означила увођење свакодневног живота као главног оквира расветљавања и разумевања положаја жене. Она потврђују везу између женске перспективе и низа сегмената свакодневног живота (родитељство, домаћи рад), не само као последицу „системске инхибиције“, већ као „женску стратегију“ у условима дубоке друштвене кризе и трансформације српског друштва током последње деценије 20. века (Благојевић, 1995). У условима тектонских друштвених промена и стања опште друштвене нестабилности и несигурности, окретање жена породици и јачање њихове моћи у приватној сфери, у којој је успостављен образац „саможртвеног матријархата“, на супрот моћи мушкараца и патријархату у јавној сфери, сачињавало је главну стратегију преживљавања породица и друштва у целини.

Породица као преовладавајућа сфера женског деловања у овим турбулентним друштвеним условима представљала је приоритет, како Анђелка Милић наглашава „из два егзистенцијална момента људске ситуације“ (Милић, 1994: 114). У условима опште нестабилности и краха друштвених институција породица је била не само „једини извор материјалне потпоре појединца“, већ и „једини ефикасан ослонац из кога може црпети и градити свој друштвени идентитет и тражити властиту социјалну идентификацију“. Простор у којем доминира женска перспектива у одређеним, изузетно неповољним друштвеним околностима постао је елементарна тачка ослонаца. Међутим, посматрано са становишта могућности промоције друштвеног положаја жене, такво стање ствари не види се као пожељан оквир.

У намери да укаже на везу између родних режима и токова друштвене транзиције бивших социјалистичких држава, да „у главним цртама испита везу између родности и промена“, као и да „пружи биланс

промена у Србији из перспективе рода и назначи будуће промене“, Марина Благојевић (2002: 285) учинила је још један допринос утемељивању родног питања у српској социологији. Биланс друштвене трансформације анализиран је из перспективе оба пола, а посматран је кроз различите аспекте, који имплицирају и одређене родне специфичности.

Анализом економских карактеристика кроз низ показатеља, који се тичу извора прихода, запослености, власништва, осиромашења, ауторка указује на „јасне обрасце економске диференцијације између жена и мушкараца“ (Благојевић, 2002: 300). Она је идентификована кроз већу економску активност, обављање боље плаћених послова, динамичност у погледу промена посла, већу склоност ризицима као особеностима мушке перспективе. Женска перспектива се одликује већом економском зависношћу и мањом динамичношћу, мада је наглашено да не постоји разлика у „предузетничким амбицијама“. Указујући на важност веза између породице и улоге жене са њеном „видљивом“ запосленошћу, посебно је подвучено питање „невидљиве“ женске уписаности, као значајне дистинкције у односу на мушкарце. Као кључно обележје истакнут је „хронично висок степен искоришћености женских ресурса, пре свега времена“ (Благојевић, 2002: 301).

Биланс друштвене трансформације српског друштва током 1990-их разматран је и са становишта социјалне и личне сигурности, као важних елемената егзистенције становника оба пола. У том погледу уочени су већа погођеност жена насиљем и распрострањеност осећања страха, непостојање значајније родне диференцираности у погледу ослањања на социјалне мреже у условима „економије преживљавања“. Мада су уочене неке различитости у погледу начина превазилажења животних недаћа и покушаја решавања егзистенцијалних проблема, у времену дубоке друштвене кризе и од стране жена и од стране мушкараца најчешће је била „практикована стратегија конзервације, уско повезана са фатализмом, односно једноставно – чекањем“ (Благојевић, 2002: 306). Међутим, говорећи о политичком организовању, као виду колективне стратегије, Марина Благојевић указује на слабију заступљеност жена и на разлике између жена с обзиром на старост, образовање и запосленост.

Покрећући питање политичког ангажовања жена у Србији истакнут је проблем слабог и недовољног ангажовања када је реч о потреби да се утиче на промену претежних норми које детерминишу родне улоге и промовише потреба решавања „женских питања“, док је недвосмислено равноправно учешће са мушкарцима када је у питању борба за „општу ствар“, подсећајући на њихову укљученост у грађанским протестима (Благојевић, 2002: 307–308). И на крају, свдећи биланс ефеката друштвене транзиције, ауторка скреће пажњу на то да су се на почетку прве деценије 21. века, родне неједнакости „преместиле на неко друго место“,

подвлачећи да „смањивање разлика на једној линији, не значи њихово укидање, већ, сасвим могуће, њихово премештање на неко друго поље: из институција, на пример у ванинституционалне мреже, од институционалне дискриминације, на суптилну дискриминацију“ (Благојевић, 2002: 310).

Важност друштвеног контекста за приступ у сагледању и разумевању родног односа и разлика између жена и мушкараца упућује на потребу уважавања одређених специфичности конкретног друштвеног окружења. У контексту компаративне перспективе, Марина Благојевић (2003) прави дистинкцију између родних режима на „полупериферији“ Европе у односу на оне државе које су достигле већи степен развијености. Издавањем неколико главних фактора који су продуковали сличности родних режима бивших социјалистичких држава, упркос специфичностима друштвене транзиције, скренута је пажња на детерминистичку основу друштвеног односа полова и родних улога у друштвеним околностима, битно различитим од оних у развијенијим државама Европе. У том смислу указује на „аграрну традицију“, на егзистенцију социјалистичке породице у „шизофреној расположености између идеологије једнакости и евидентне неједнакости у трошењу људских ресурса мушкараца и жена“, на ублажавање родних разлика у образовању, на дубоку економску кризу и драстично погоршање животног стандарда становништва. Поред тога, говори се и о томе да је „глобализација културе“ допринела „приближавању вредносних система различитих културних контекста“, што је утицало на смањивање разлике међу овим родним режимима, као и на то „да је на глобалном нивоу евидентно стање 'импловије патријархата'“, односно да постоји „преструктурирање родних режима“ (Благојевић, 2003: 166).

Као главна окосница ових родних режима, око које су чврсто везане све друге карактеристике, дефинисано је „жртвовање жена“, чиме се заправо истиче да је питање друштвеног положаја жене и неправедности у односу на мушкарце и даље централно родно питање. Скренута је пажња да ни развијене европске државе, које су значајно напредовале у погледу интегрисаности родног аспекта у јавне политике и у промоцији политике родне једнакости, нису у потпуности решиле ово друштвено питање. У закључку је подвучена важност постојања сензибилности и способности за дефинисање нашег сопственог пута, од чега „зависи и успех тог пројекта“ (Благојевић, 2003: 170). Дакле, друштвена условљеност родног односа и разлика између жена и мушкараца имплицира и потребу формулисања адекватних политичких одговора како би се постигла што већа ефикасност у стварању једнаких шанси за жене и мушкарце.

Уместо закључка

Социолошка истраживања ближе су одредила родно питање, омогућавајући спознају главних аспеката и кључних питања. Базирајући се на феминистичком теоријском дискурсу, поставила су га из угла препознавања родних разлика, као продуктима понашања и друштвеног положаја жена и мушкараца, дубоко друштвено условљених. Његово дефинисање се тиче перцепције и одређености друштвеног положаја жене, у односу на друштвени положај мушкарца. Резултати говоре о социо-економским разликама, о различитости позиција жена и мушкараца, о неравномерној заступљености у приватној и у јавној сфери као једном од круцијалних фактора дефинисања родних позиција. На основу емпиријске грађе и анализе релевантних података, главне карактеристике родног односа препознају се кроз маргинализацију, дискриминацију и родну сегрегацију, а облици и интензитет њихове манифестације доводе се у везу са обележјима друштвеног контекста.

И ту долазимо до следећег момента који је потребно имати у виду. Друштвени однос полова перципиран као друштвени конструкт и историјска категорија, јесте променљив и у том смислу се може говорити и о динамичности родног питања. Међутим, она не значи суштинску промену, јер је и даље централна карактеристика неравноправност жена у односу на мушкараце. Не оспорава се да је социјализам у одређеној мери утицао на промоцију друштвеног положаја жене, али у сваком од показатеља опстале су негативне импликације, што упућује на то да подређеност и дискриминација жена нису елиминисани (Милић, 2008). Као одређена константа уочава се „двострука експлоатисаност жена“, испољена кроз „обављање радне активности и њено неједнако вредновање“, али и кроз положај „у породици, за коју жртвују своје индивидуалне тежње и жеље“. Поред тога, упућује се на показатеље који говоре о положају жена на тржишту рада и положају запослених жена, на питање политичког ангажовања жена, на потенцијале друштвене покретљивости, не само када су у питању различите генерације, већ и о могућности да жене напредују у току радне каријере. Ове констатације би требало имати у виду са становишта разматрања актуелног стања у погледу родног односа и положаја жена у Србији.

Феминистички социолошки дискурс, утемељен на идејама и активизму феминистичког покрета, поред критичке перцепције родног односа продукује идеју о потреби да социологија буде ангажована научна дисциплина (Папић, 1989). Неравноправан родни однос се запажа као један од облика друштвене неједнакости, па отуда не треба да буде занемарен од стране социологије. Такође, може се уочити и позивање на активизам у делатном облику, у циљу мењања друштвених услова и решавања

питања родне неравноправности. Ово је једна страна важности утемељивања родног питања у српску социологију.

Друга страна се тиче препознавања и истицања родних улога и међусобних разлика као релевантних фактора појава и процеса који се одвијају унутар једног друштва. Важност овог аспекта заслужује посебну посвећеност, али је из перспективе теме овог рада потребно скренути пажњу и на њега. У том погледу, релевантно место припада истраживањима усмереним на расветљавање појединих демографских питања.

Родни аспект и препознавање важности родних разлика изражени су и у радовима Руже Петровић. Бавећи се анализом брака у Југославији, покренула је више питања која се тичу брачног понашања жена и мушкараца (1981а), важних за процесе склапања и развода бракова. Између осталог, ту су и везе између образовања и развода, као и брачне хомогамије и хетерогамије према нивоу образовања.

Анализирајући везу између брака, породице и морталитета, уочила је да је „заштитничко деловање брака мање наглашено међу женама него међу мушкарцима“, као и то да је разлика изражена кроз нижу смртност жена испољена у свим модалитетима брачности, али је најизраженија у случају лица ван брака (Петровић, 1981б: 328–329). Истакла је разлику у стопама морталитета између мушкараца с обзиром на њихов брачни статус и да се „критична тачка морталитета у старости код мушкараца ван брака јавља десет година раније него код оних који живе у браку“. У својим разматрањима Ружа Петровић уочава још једну специфичност својствену брачном понашању мушког становништва. Говори о чињеницама „да разведени и обудовели мушкарци знатно чешће склапају брак од жена – па чак знатно чешће и од својих нежењених вршњака“ (Петровић, 1981б: 329). У једном другом раду указује на тренд опадања склапања поновног брака након развода код становника оба пола и на ублажавање родне разлике у овом погледу (Петровић, 1988: 64), још једном потврђујући важност родног аспекта у разматрању брачног понашања и потцртавајући специфичности понашања једног или другог пола с обзиром на карактеристичне околности.

Посебну групу чине истраживања посвећена расветљавању проблема ниског фертилитета, која у средиште пажње стављају улогу и положај жене (Рашевић, 1993; Петровић, 1995; Благојевић, 1997; Рашевић, 1999). Свако појединачно истраживање дало је специфичан допринос, а овде су она поменута само као потврда важности родног аспекта у разумевању битних друштвених питања. Њихов значај се не састоји само у повезивању нивоа фертилитета са друштвеним положајем жене и њеном улогом у родитељству и породици, већ и у артикулацији родних разлика, које се показују као један од релевантних фактора репродуктивног понашања и одлучивања о рађању.

Утемељивање родног питања у српској социологији имплицира родни однос, сложену друштвену појаву, као предмет истраживања и као релевантан фактор друштвених појава и процеса. Оно је означило једну другачију научноистраживачку парадигму, артикулисане једне нове истраживачке теме и промоцију родног аспекта као релевантног приступа у разумевању и објашњавању друштва. Актуелност родне неравноправности као важног друштвеног питања и интегрисаност родног аспекта у развојне политике и стратегије усмерене ка становништву, истичу важност и допринос феминистичке социологије.

Литература

- Благојевић, М. (1991а). Друштвене неједнакости и пол. У: М. В. Поповић (ур.), *Србија крајем осамдесетих – социолошко истраживање друштвених неједнакости и неусклађености*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 89–109.
- Благојевић, М. (1991б). *Жене изван круга*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Благојевић, М. (1995). Свакодневица из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност. У: С. Болчић (ур.), *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 135–180.
- Благојевић, М. (1997). *Родитељство и фертилитет: Србија деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Благојевић, М. (2002). Жене и мушкарци у Србији 1990–2000: уродњавање цене хаоса. У: С. Болчић, А. Милић (ур.), *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 283–314.
- Благојевић, М. (2003). Промена вредности и родни режими у земљама у „транзицији“: компаративна перспектива. У: *Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*. Београд: Фридрих Еберт Штифтунг, Институт друштвених наука.
- Благојевић, М. (2006). Родни барометар – друштвени положај и квалитет живота жена и мушкараца. Сажетак истраживања. Београд: Асоцијација за женску иницијативу.
- Милић, А. (1981). Преображај сродничког састава породице и положај чланова. У: А. Милић, Е. Берковић, Р. Петровић, *Домаћинства, породица и брак у Југославији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Милић, А. (1994). *Жене, политика, породица*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Милић, А. (2008). Жене у бившој Југославији – другачији поглед на учинке социјализма у промени друштвеног положаја жена. У: С. Вујовић (ур.), *Друштво ризика – промене неједнакости и социјални проблеми у данашњој Србији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

- Папић, Ж. (1989). *Социологија и феминизам*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Папић, Ж. (1997). *Полност и култура*. Београд: Библиотека 20. век, Чигоја штампа.
- Петровић, М. (1994). *Свакодневни живот у граду и родитељство*. Београд: Институт друштвених наука, Друштво демографа Југославије.
- Петровић, Р. (1981а). Одлике брака у Југославији. У: А. Милић, Е. Берковић, Р. Петровић, *Домаћинства, породица и брак у Југославији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Петровић, Р. (1981б). Брак, породица и морталитет. *Социологија*, 23 (3–4), 325–335.
- Петровић, Р. (1988). Разводи бракова у Војводини 1950–1985. године. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 85.
- Рашевић, М. (1993). *Ка разумевању абортуса у Србији*. Београд: Институт друштвених наука: Центар за демографска истраживања.
- Рашевић, М. (1999). *Планирање породице као стил живота*. Београд: Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања.

Слика 1. Жарана Папић (1949–2002)

Слика 2. Анђелка Милић

Ankica Šobot
Institute of Social Sciences
Belgrade

Summary

ESTABLISHING THE GENDER QUESTION IN SERBIAN SOCIOLOGY

The idea to point out to the establishment of gender question in the context of marking 100 years of sociology in Serbia has been induced by the actuality of this topic as well as the necessity to emphasize the contribution of sociological thought in that sense. This leads us to the feminist sociological discourse which laid foundations to a completely different research perspective, recognizing the importance of gender relations as a social phenomenon. The contribution of the feminist perspective is recognized in the defining of characteristics, illumination of various aspects, singling out key issues, revealing factors and explanations of deterministic basis.

The establishing of the gender question based on identifying the differences among women and men as a social construct, means not only promotion of gender relations as a subject of research but also emphasis of the importance of the gender aspect in research so that phenomena and processes within the society could be explained and understood better.

Key words: feminist sociology, gender differences, gender aspect